

УДК 347.44

Мар'яна Пленюк,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник відділу проблем приватного права

НДІ приватного права і підприємництва

імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ В ДОКТРИНІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У статті автор, аналізуючи поняття юридичних фактів у доктрині цивільного права, доходить висновку, що дефініція юридичних фактів на сьогодні індивідуалізується деякими особливими ознаками, адже середовище, з якого походять юридичні факти, є саме життя, тому виникають юридичні факти з потреб юридичної практики, реалій життєдіяльності людини, суспільства і держави.

Ключові слова: факт, юридичні факти, правові норми, цивільні правовідносини.

Теорію юридичних фактів неможливо назвати однією із нових в юриспруденції, оскільки коріння сягає ще з історії римського права [1]. Проте загальне розуміння юридичного факту цивілістам того періоду так і не вдалось сформулювати. Відомо, що таку «заслугу» надано Савіні. Адже, як свого часу зауважив німецький юрист А. Манігк, саме Савіні, працюючи над переосмисленням римського права і систематичним його викладом, вперше зазначив, що події, які викликають виникнення чи припинення правовідносин, слід називати юридичними фактами [2].

Для історичного поняття теорії юридичних фактів вагомі ті обставини, що саме його розуміння склалось у руслі формально-догматичної юриспруденції під неабияким впливом юридичного позитивізму. Початковий розвиток теорії юридичних фактів пов'язаний із цивільним правом. Саме на основі праць вчених Г. Дернбурга, Р. Зома, Г. Пухти, А. Тона, Є. Цительмана, Л. Еннексеруса складалось загальне бачення теорії юридичних фактів.

Зважаючи на те, що категорія «юридичний факт» виникла і розвивалася з практичної потреби (виникнення права власності, спадкового права, окремих зобов'язальних відносин тощо), в основу визначення без сумніву лягло розуміння того, що слід єдиним поняттям охопити різноманітні передумови руху конкрет-

них правових відносин. Саме такою ж правовою ідеєю були просякнуті й праці російських вчених, зокрема Є. В. Васильковського, Д. Д. Гримма, Н. М. Коркунова, В. И. Синайського, Г. Ф. Шершеневича та інших.

Підґрунтям для розроблення теми наукової статті стали роботи С. С. Алексеєва, В. Б. Ісакова, О. О. Красавчикова, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика, В. В. Луця, Є. О. Харитонова та ін.

Метою цієї наукової публікації є висвітлення поняття юридичного факту в доктрині цивільного права України в сучасний період.

У свій час Л. Й. Петражицький, вказуючи на односторонність формально-догматичної юриспруденції, її схильність до «юридичної містики», надавав юридичним фактам своє, суб'єктивно-психологічне трактування. Під юридичними фактами, на думку вченого, слід розуміти, перш за все, не зовнішні, об'єктивні, а виключно уявні події, адже важливим і таким, що має вирішальне значення в правовому житті, є не факт укладення договору як такого, а сама віра в існування такого факту [3]. Проте така позиція науковця не була сприйнята науковою спільнотою того часу, адже таке розуміння юридичних фактів зводить нанівець значення юридичних фактів у правовій системі [4].

Ю. Барон юридичні факти визначав як усілякі обставини, що несуть за собою

певний юридичний наслідок, виникнення, перенесення, припинення, збереження або зміну права [5].

М. М. Коркунов у «Лекціях з загальної теорії права» наводив визначення юридичного факту як сукупності таких змін, які, взяті разом, мають юридичне значення. А оскільки юридичне значення факту обумовлюється виключно тим, що воно викликає застосування юридичної норми, то, на думку вченого, можна вести мову про сукупність таких змін, які, взяті разом, обумовлюють застосування закону [6]. Такий погляд на юридичні факти поділяв і Ю. С. Гамбаров, який стверджував, що юридичні факти — це підстава для наслідків дії правових норм [7].

У наукових працях Є. В. Васьковського зустрічаємо, що «обставини, які породжують зміни в правах, називаються юридичними фактами (facta) і можуть бути проведені волею зацікавлених осіб (наприклад, договір), або ж відбуватися незалежно від неї (наприклад, закінчення строку, смерть). У першому випадку вони називаються юридичними діями, а в другому юридичними подіями» [8]. Д. Д. Грімм писав, що всі позитивні і негативні факти, що тягнуть за собою, одні або у зв'язку з іншими фактами, відомі правові наслідки, називаються юридичними фактами [9].

О. О. Красавчиков у своєму науковому дослідженні «Юридичні факти в радянському цивільному праві» розглядав юридичні факти як факти реальної дійсності, об'єктивні факти, явища, що існують незалежно від нашої свідомості. Існуючи об'єктивно, юридичні факти за своєю природою і змістом можуть бути продуктами свідомої діяльності людей. Такі, наприклад, як «юридичні дії», а «юридичний факт, — це такий факт реальної дійсності, з яким норми чинного права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин» [10].

Про юридичний факт як про конкретну життєву обставину, з настанням якої норма права пов'язує виникнення, зміну та припинення правовідносин, говорив і С. С. Алексєєв [11]. С. Ф. Кечекьян стверджував, що юридичні факти — це факти або події, з наявністю яких норми права пов'язують настання визначених

юридичних наслідків [12]. На думку М. Г. Александрова, життєві факти самі по собі не мають іманентної властивості бути чи не бути юридичними фактами, вони стають юридичними фактами у випадку, коли такого значення їм надають норми права. Адже факти, стверджував учений, одного і того самого виду можуть бути чи не бути юридичними залежно від того, як вони розцінюються зведеною в закон волею панівного класу [13].

Р. О. Халфіна, ведучи мову про юридичні факти, звертала увагу на те, що про юридичний факт слід говорити лише як про обставину, з якою норма права пов'язує рух правовідносини [14]. В свою чергу, М. О. Рожкова стверджувала, що для цивільного права «цінними» слід визнавати тільки ті юридичні факти, які тягнуть за собою юридичні наслідки у сфері цивільних правовідносин [15]. Тому, визначаючи поняття юридичного факту, вчена в його основу покладає розуміння реальної життєвої ситуації і наголошує на тому, що дефініція повинна об'єднувати такі ознаки як: (1) закріплення в нормі права абстрактної моделі обставини, з настанням якої пов'язують певні юридичні наслідки; (2) фактичне (реальне) настання життєвих обставин; (3) можливість самостійно породжувати юридичні наслідки. На підставі цього дослідниця стверджує, що під юридичним фактом у цивільному праві слід розуміти реальну життєву обставину, з правовою моделлю якої цивільне право пов'язує певні юридичні наслідки і фактичне настання якої тягне такі наслідки в сфері цивільних правовідносин [16].

Доводячи свою позицію щодо юридичних фактів, Р. С. Бевзенко наголошує на тому, що із поняття юридичного факту потрібно виключити вказівку на правовідносини як неодмінний правовий наслідок, що виникає під впливом існування юридичного факту. При цьому вчений наголошує, що не сам факт породжує правові наслідки, а тільки в поєднанні з нормою закону [17].

Аналізуючи теоретичну спадщину, доходимо висновку, що юридична наука того часу розробляла теорію юридичних фактів відповідно до рівня розвитку правової культури та потреб радянської пра-

вової системи. Сучасна ж доктрина цивільного права розглядає юридичні факти як компоненти правового побуту, вплетені в складну мережу соціальних відносин, які зумовлені економічними, політичними, соціальними факторами, тобто як правову та соціальну категорію. Тому на сьогодні вірним видається розуміння юридичного факту як конкретної життєвої обставини, з якою норми цивільного законодавства пов'язують настання правових наслідків і, перш за все, виникнення, зміну і припинення цивільних правовідносин [18].

О. О. Отраднова у своєму науковому дослідженні «Механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань», аналізуючи вчення про юридичні факти в праві, зауважила, що в доктрині цивільного права юридичні факти визнаються як реальні обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин [19]. Професор Р. Б. Шишка юридичні факти розглядає як конкретні життєві обставини, що мають правове значення [20].

Юридичні факти є загальним поняттям, тому вивчаються як у загальній теорії права, так і у галузевих правових дослідженнях — цивільних, сімейних, трудових тощо.

У відомому підручнику з теорії держави і права за редакцією В. Бабаєва міститься визначення юридичних фактів, у якому як у науці, так і на практиці під юридичними фактами розуміють конкретні соціальні обставини (події, дії), що викликають відповідно до норм права настання визначених правових наслідків — виникнення, зміну або припинення правових відносин. При цьому робиться уточнення, що у понятті юридичного факту поєднуються два моменти: (1) матеріальний — явище дійсності (подія або дія); (2) юридичний, що породжує з огляду на вказівки норм права певні правові наслідки [21].

На думку П. Рабіновича, юридичний факт — передбачена гіпотезою правової норми конкретна обставина, із настанням якої виникають, змінюються або припиняються правові відносини [22]. У підручнику «Цивільне право України. Загальна частина» за редакцією О. В. Дзери юридичні факти визначаються як конкретні

життєві обставини, з якими норми цивільного законодавства пов'язують настання правових наслідків і, перш за все, виникнення, зміну і припинення цивільних правовідносин [23]. Учені харківської школи стверджують, що цивільні правовідносини виникають, змінюються або припиняються лише з настанням певних життєвих обставин (фактів реальної дійсності), що враховуються законодавством. Таким чином, серед фактів реальної дійсності юридичними фактами є лише ті, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин [24].

Дослідниця у галузі сімейного права В. С. Ковальська стверджує, що під юридичними фактами у сімейному праві слід розуміти конкретні життєві обставини, правова конструкція якої передбачена або допустима сімейно-правовою нормою, настання яких спричиняє правові наслідки щодо сімейних правовідносин (виникнення, зміну, припинення, призупинення, перешкодження або відновлення) та (або) щодо сімейної правосуб'єктності (виникнення, розширення, припинення або її обмеження) [25].

Зважаючи на те, що юридичні факти є явищами реальної дійсності, які існують об'єктивно, незалежно від ставлення до цього людини, слід розуміти, що не існує юридичних фактів майбутнього, тобто юридичні факти на момент їх аналізу уже мають існувати або існували в минулому. Більше того, зауважує О. О. Отраднова, кожному юридичному факту має бути надана конкретна характеристика [26]. Погоджуючись з такою думкою загалом, можемо лише доповнити, що на сьогодні ефективність механізму правового регулювання багато в чому залежить від уміння законодавця відчувати, «тримати руку на пульсі» існування суспільних відносин, оскільки загальним джерелом юридичних фактів є соціальна дійсність. Як вірно у своїй науковій праці зазначає А. В. Коструба, з реформами, які відбуваються у суспільстві, предмет правового регулювання і юридичні факти не залишаються незмінними. Одні відносини і життєві обставини зникають із життя, інші ж, навпаки, зароджуються, визрівають, отримують більш повне правове оформлення [27].

Враховуючи, що «факт» означає «дійсну дію чи дійсну, невігдану подію, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді [28], юридичні факти є не тільки проблемою теоретичної науки, а й проблемою практичного характеру. Адже теорія юридичних фактів безпосередньо пов'язана з вирішенням практичних завдань юриспруденції. Адже правозастосовний орган повинен не тільки встановити всі необхідні для вирішення справи юридичні факти, а й вірно їх кваліфікувати. Неправильна юридична оцінка фактів веде до того, що одним обставинам не надається належного правового значення, іншим, навпаки, приписуються невластиві їм якості. Саме тому, В. Б. Исаков зазначав, що вміння «працювати» з фактами — це юридико-фак-

тична культура — необхідний елемент загальної правової культури [29].

Таким чином, проведений аналіз поняття юридичних фактів дозволив зробити висновок про те, що хоч у цивільному законодавстві відсутнє поняття юридичних фактів, цивілістична доктрина, сприймаючи дефініцію юридичних фактів, яка, проіснувавши не один десяток років, підтвердила свою правильність, дефініція юридичних фактів на сьогодні справедливо доповнюється (індивідуалізується) деякими особливими ознаками, адже середовищем, з якого походять юридичні факти, є саме життя, тому юридичні факти можуть виникати з потреб реалій життєдіяльності людини, суспільства і держави, а також з юридичної практики.

ПРИМІТКИ

1. В Інституціях Гая їх налічувалось чотири: контракт, квази-контракт, делікт, квази-делікт. Пізніше почали виділяти й односторонню угоду.
2. Manigk A. *Tatsachen, juristische* — *Handwörterbuch der Rechtswissenschaft*. В. 5. — Berlin und Leipzig, 1928. — S. 847.
3. Петражицький Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. — 2-е изд. / Л. И. Петражицкий. — СПб., 1910. — Т. 2. — С. 458—459.
4. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. — М. : Юрид. лит., 1984. — 144 с.
5. Барон Ю. Система римского гражданского права. — 3-е изд. / Ю. Барон. — СПб., 1909. — Вып. 1. — Кн. 1. Общая часть. — С. 104.
6. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов. — СПб. : Книж. маг. А. Ф. Цинзерлинга, 1890. — 318 с.
7. Гамбаров Ю. С. Гражданское право / Ю. С. Гамбаров. — М., 2003. — Т. 1. — С. 646.
8. Васильковский Б. В. Учебник гражданского права / Е. В. Васильковский. — СПб. : Книж. маг. Н. К. Мартынова, 1894. — 168 с.
9. Гримм Д. Д. Лекции по догме римского права / Д. Д. Гримм ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2003. — 469 с.
10. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. — М. : Госюриздат, 1958. — 184 с.
11. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — 712 с.
12. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. — М. : АН СССР, 1958. — 186 с.
13. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. — М., 1955. — С. 163.
14. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. — М. : Юрид. лит., 1974. — С. 285.
15. Рожкова М. А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения / М. А. Рожкова. — Исслед. центр частного права. — М. : Статут, 2009. — С. 6.
16. Там само. — С. 14.
17. Бевзенко Р. С. Теория юридических фактов / Р. С. Бевзенко // Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В. А. Белова. — М. : Юрайт, 2009. — С. 352.

18. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. — 3-тє вид. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — С. 495.
19. Отраднова О. О. Механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 / О. О. Отраднова. — К., 2014. — С. 14.
20. Цивільне право України : підручник / за ред. проф. Ю. Л. Бошицького та проф. Р. Б. Шишки (кер. авт. кол.). — К. : Ліра-К, 2013. — 760 с.
21. Теорія держави і права : підручник / за ред. В. К. Бабаєва. — М. : МАУП, 2003. — С. 160.
22. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. — 5-тє вид., зі змін. / П. М. Рабінович. — К. : Атіка, 2001. — С. 68.
23. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. — 3-тє вид. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — С. 495.
24. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова [та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. — Х. : Право, 2011. — Т. 1. — С. 107.
25. Ковальська В. С. Юридичний факт як підстава зміни та припинення сімейних правовідносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В. С. Ковальська. — О., 2013. — С. 4.
26. Отраднова О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія / О. О. Отраднова. — К. : Юрінком Інтер, 2014. — С. 96.
27. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : монографія / А. В. Коструба. — К. : Ін Юре, 2014. — С. 31.
28. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / уклад. : проф. В. В. Яременко [та ін.]. — К. : Аконіт, 2003. — С. 780.
29. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. — М. : Юрид. лит., 1984. — С. 9.

Пленюк Марьяна. Понятие юридического факта в доктрине гражданского права: история и современность.

В статье автор, анализируя понятие юридических фактов в доктрине гражданского права, приходит к выводу, что дефиниция юридических фактов на сегодня индивидуализируется некоторыми особыми признаками, ведь среда, из которой происходят юридические факты, есть сама жизнь, поэтому возникают юридические факты из потребностей юридической практики, реалий жизнедеятельности человека, общества и государства.

Ключевые слова: факт, юридические факты, правовые нормы, гражданские правоотношения.

Plenyuk Maryana. The concept of legal fact in civil law doctrine: history and modernity.
The author analyzed the concept of legal facts in the civil law doctrine concludes that today the definition of the legal facts is individualized some special features, because the sphere from which originate the legal facts is life itself, and there are legal facts of the needs of legal practice, the realities of human life, society and the state.

Key words: fact, the legal facts, the rule of law, civil matters.